

מאזרות

אורות ישראל
מכללה אקדמית לחינוך

מייסודן של תכלת מורשת יעקב
ותכלת אורות ישראל

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

ליל שבת: זמירות – בר יוחאי

הבית הרביעי מדבר כבר באופן מפורש על עלייה אל "שדה התפוחים" ה"חקל תפוחין קדישין" וסודות התורה מתגלים לו אט-אט, אך כעת רק כציצים ופרחים שאינם עיקר הפרי. עד לבית זה אנו עדים להכנות ולעלייה הראשונה של רשב"י המתוארת בכניסה אל הקודש ולימוד התורה. מעתה ואילך רשב"י איננו רק לומד תורה ומגלה סודות, אלא הבית החמישי מגלה לנו כבר פן נוסף בעלייתו של רשב"י, "נאזרת בגבורה ובמלחמת דת השערה": הפייטן מוסיף שהוא גם שלף חרב נגד צורריו. איננו עוסקים כאן בבריחתו של רשב"י עם בנו ממלכות רומי (על כך דיברנו בבית השני), אלא במלחמה שברוח. החרב היוצאת מנדנה מתוארת גם בתנ"ך (דברי הימים א כא, טז ועוד רבים) על ידי מלאכים, והפייטן יוצר כאן קשר בין חרבו של רשב"י על ידי תורתו ובין חרב השלופה למלחמה.

בבתים הבאים של הפייטן מתואר המשך עלייתו של רשב"י. הוא מגיע "למקום אבני שיש", ובבית הבא גם למקום קודש הקדשים עד לכתר העליון שנקרא "אין", ואפילו רשב"י ירא להביט כי רב לה.

הלומד את הפייטן ומתבונן בדמות כה מופלאה שהגיעה עד גבהי שמים תוך בריחה ממבקשי נפשו הפיזית והרוחנית, כפי שראינו בבית החמישי, יכול להשליך גם על עבודתו הרוחנית שלו בזעיר אנפין. התהליך הרוחני המתואר בפייטן מתחיל בקבלה ובמשיחת הקודש. המוכנות של האדם להיכנס אל הקודש פנימה דורשת הכנה ורצון פנימי. לאחר מכן באה תקופה של "מערה", של התכנסות והתבוננות פנימית מעמיקה ולאחר מכן הכוח ללמוד וגם ללחוץ את מלחמתה של תורה. לימוד התורה אינו רק קניית ידיעות אלא גם גבורה מיוחדת המאפשרת לעמוד באתגרים מעשיים ורוחניים.

יש מי שרצה לטעון (כפרופסור יהודה ליבס) שחיינו של רבי שמעון לביא, כותב הפייטן, מגולמים אף הם בתוך הפייטן: גירושו מספרד, עלייתו ולימודיו בתורת הסוד ועוד. כך או כך, הפייטן רווי סוד, מגלה ומכסה עולמות עליונים, נותן הצצה קטנה ורמיזות לחיי הרוח של גדולי הסוד כיאה לעיסוק בדמותו של רבי שמעון בר יוחאי ומסיים בברכה, "אשרי יולדתך, אשרי העם הם לומדיך ואשרי העומדים על סודך לבושי חשן תומיך ואוריך". שנזכה.

הרב מתניה ידיד

מרכז תחום חינוך אמוני במכללה

ומרצה במכון לחינוך ואמונה בימינו

הפייטן בר יוחאי שתפוצתו בעולם היהודי היא עצומה ויש לו מעמד חשוב גם בחלק מסידורי התפילה בתפילת ליל שבת, בסעודת שבת ובפייטן ל"ג בעומר, קנה לו מעמד חשוב מבין כלל הפייטנים ובמיוחד בפייטנים העוסקים בשבחי התנאים. הפייטן חובר על ידי המשורר הפילוסוף והמקובל רבי שמעון לביא, בן המאה השש-עשרה, והשם המשותף בינו ובין התנא אינו מקרי; שמו "שמעון לביא" רמוז בפייטן כמקובל בראשי התיבות במילה השלישית בכל בית.

הפייטן מורכב מעשרה בתים הפותחים במילים "בר יוחאי" ומרמז לעשר ספירות מספירת המלכות ועד לספירת הכתר, לעתים ברמיזה ולעתים במפורש. לנו אין עסק בנסתרות ונעסוק בצד הנגלה שבפייטן.

הפייטן עוסק במסע העלייה של רבי שמעון בר יוחאי. כל בית מבטא שלב ומדרגה נוספת בעלייתו זו. הלומד את הפייטן מבחין מיד בכך שכמעט בכל בית קיים מעין "מראה מקום" למדרגה שאליה עולה רבי שמעון, החל מ"שדה תפוחים", עובר ל"מקום אבני שיש", וכלה ב"קדש הקדשים". המדרגות הללו מבטאות מדרגות רוחניות עליונות והאחרונה שבהן היא "אור מופלא רום מעלה" שאפילו רבי שמעון ירא מלהביט בה כי "רב לה". נעקוב אחרי מילות הפייטן וננסה לדלות מהן את כל מה שנוכל להבין לפי ערכנו על מסע העלייה של רבי שמעון.

הבית הראשון עוסק בהכנה לעלייה – "שמן משחת קודש נמשחת ממידת הקודש". משיחת שמן המשחה היא ביטוי לכהונה ולמלכות, שהמשותף להם הוא התפקיד המיוחד שאותו הנמשח נושא. רבי שמעון בר יוחאי מתואר כאן כנושא תפקיד ייחודי משמים. אין הוא נמשח על ידי אדם אלא על ידי "מידת הקודש", ובהמשך הבית – בתפקיד הכוהן הגדול הנושא את "ציץ נזר הקודש חבוש על ראשך פארך".

הבית השני מתייחס לסיפור המערה – "מושב טוב ישבת יום נסת יום אשר ברחת במערת צורים שעמדת שם קנית הודך והדרך". הכניסה למערה לאחר המשיחה בשמן הקודש היא שלב נוסף ומדרגה בדרך לעלייתו של רבי שמעון בר יוחאי. בולטת פה ההשוואה שעושה הפייטן בין משה רבנו לרשב"י כשהוא מכנה את מערת רבי שמעון "מערת צורים", כמו משה שעמד "בנקרת הצור" כדי לקבל התגלות מחודשת.

הבית השלישי מבטא כבר כניסה אל הקודש פנימה – "עצי שיטים עומדים", הם עצי השיטים של המשכן. רשב"י נכנס כאן אל תוככי הקודש שמתבטא במילים "אור היקוד הם יוקדים". ייתכן שהלימוד והאור חוברים יחד בדמות המנורה שנמצאת במשכן ושמכוונת כלפי אור החכמה.

על אברהם אבינו ומעלות החינוך

קצרה היריעה מלתאר את צדקותיו של אברהם אבי האומה ולכן בחרתי להתמקד בפרן הרלוונטי לנו, כסטודנטים לחינוך. בפרשת השבוע מסתעפת מערכת היחסים המורכבת ששררה בין אברהם ובין אחיינו לוט. חילוקי דעות תוך-משפחתיים הם משהו שאינו זר לאף אחד מאתנו, אבל נראה שבין אברהם ובין לוט התגלעה מחלוקת בנושא מהותי באמת. לפני היפרדם אחד מהשני ובטרם שם לוט את פעמיו מזרחה, לכיוון סדום, נכתב כי התלהט ביניהם ויכוח, ויִהִי רִיב בֵּין רֵעִי מִקֵּנָה אֲבָרָם וּבֵין רֵעִי מִקֵּנָה לוֹט וְהִקְנִיעֵנִי וְהִפְרִי אֶזְיָב בְּאַרְצָךְ (בראשית יג, ז). על מה התווכחו?

מלשון הפסוק ניתן להסיק כי התווכחו בענייני חינוך, עקב ההקבלה הקיימת ביהדות בין צאן ובין ילדים רכים והמודגמת במגילת שיר השירים, "אם לא תדעי לך הַפָּה בְּנִשְׁפִים צְאִי לָךְ בְּעֶקְבֵי הַצֹּאן וְרַעֲי אֶת גְּדִיתֶיךָ עַל מְשֻׁכְּנוֹת הָרְעִים" (שיר השירים א, ח). על פי המפרשים, היפה בנשים זוהי מלכות ישראל המתבקשת לצאת ולרעות, כלומר לחנך את גדייה – תינוקות של בית רבן, ילדים שלא טעמו טעם חטא על משכנות הרועים – שהם מלמדים ומחנכים, מורים, גנות וראשי ישיבות. עקב כך ניתן ללמוד כי בין אברהם ובין לוט התעוררו מחלוקות עקרוניות על מהות החינוך שיועבר לילדיהם. אברהם אבינו ביקש לחנך את הילדים בדרך של יראת ה', תורה ומוסר, שנאמר, "לְמַעַן אֲשֶׁר יִצְנֶה אֶת בְּנָיו וְאֶת בְּיָתוֹ אַחֲרָיו וְשָׁמְרוּ דְרָךְ יְהוָה לְעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט" (בראשית יח, יט). ומנגד, ניצבים לוט והשקפת עולמו הרוחנית פחות והחומרנית יותר, לוט שביקש להיפרד מאברהם וללכת לכיוון סדום כי "כֻּלָּה מִשְׁקָה" (בראשית יג, י) ולבו נמשך אחר אנשיה הרעים והחוטאים. אברהם ולוט נאבקו שניהם על נושא החינוך, כל אחד בדרכו שלו, כיוון שהבינו את חשיבותו העצומה. הם הבינו את הכוח שיש בידיו של מי שלוקח על עצמו חינוך ילדים, לא רק מורים, אלא גם הורים – הכוח לעשות נפשות ולעצב זהויות, כחומר ביד היוצר. הנושא היה חשוב עבורם כל כך שלא היה מקום לפשרה, וגרם לכך שייפרדו דרכיהם.

בהמשך הפרשה ניתן לראות עוד הוכחה ללהיטותו של אברהם בנושא חינוך הדור הצעיר. לאחר מלחמת המלכים מציע מלך סדום לאברהם לקחת לעצמו את כל הרכוש בתנאי שיתיר אצלו את השבויים, "תָּגוּ לִי הַנְּפֹשׁ וְהַרְכָּשׁ קַח לָךְ" (בראשית יד, כא). הדרש מפרט כי אברהם החזיר את השבויים המבוגרים והקשישים, אבל סירב להחזיר את הילדים הרכים, בעוד שמלך סדום נאבק כדי לקבלם. הפרשנים סוברים כי התעקשותו לקבל לידיו את השלל האנושי מרמזת כי גם הוא, בדומה לאברהם, זיהה את הפוטנציאל החינוכי הטמון בילדים. הוא רצה לקבל אותם כדי להשפיע עליהם ולחנך אותם בדרך שאינה דרך האמת. לכן מסרב אברהם בכל תוקף להביאם לו, מתוך הבנה כי עליו מוטלת האחריות להוליך אותם בדרך הישר למען יגדלו להיות מבוגרים אוהבי ה' ומצוותיו. אברהם היה מחנך גדול שהבין את כובד האחריות המוטלת על כתפיו – להגדיל ולשבח את גרעין האמת הטמון בילדים הקטנים, אותו גרעין שחובה עלינו כמחנכים להעצים ולהביא למימוש.

יאנוש קורצ'אק, מחנך דגול שסלל את הדרך לאנשי חינוך בדורות הבאים אחריו, כתב על כך בספרו "איך לאהוב ילד": "בכל ילד ניצוץ משלו, שבכוחו לשלהב מדורות של אושר ואמת, ואולי בדור עשירי הוא יפרוץ בדליקות גאונות וישרוף את גזעו, ובכך ייתן לאנושות שמש חדשה". התפקיד שלנו כאנשי חינוך והוראה הוא לעזור לילדים לשלהב את השמש הטמונה בתוכם, שלעתים קבורה עמוק ולעתים זקוקה לחפירה שטחית כדי לפרוץ החוצה. מי ייתן ונזכה כולנו, מחנכים ומחנכות, להצליח במשימה שלקחנו על עצמנו.

(הרעיונות הפרשניים שאובים ממעינה של תורה)

רחלי שוהם

סטודנטית במסלולים לגיל הרך ולחינוך מיוחד

בכל דרכיך דעה יחס הרב קוק לאמנות

עמליה צורן

כשראיתי לראשונה את התמונות של רמברנדט הן הזכירו לי את מאמר חז"ל על בריאת האור. כשברא ה' את האור, הוא היה כל כך חזק ומאיר שאפשר היה לראות מסוף העולם ועד סופו, וה' פחד שהרשעים ישתמשו בו. מה עשה? הוא גנז את האור ההוא לצדיקים לעתיד לבוא. אבל מידי פעם ישנם אנשים דגולים שה' מברך אותם בראיית האור הגנוז. אני סבור שאחד מהם היה רמברנדט, והאור שבתמונות שלו הוא האור שברא ה' בימי בראשית.

כך מתאר הרב קוק את ציוריו של רמברנדט. בספרו אורות הקודש הוא כותב: "חכמי היצירה [...] מכירים את הנשמה בעומק עצמי שלה, ובגדולי הציור היא באה למדרגה נפלאה" (אורות הקודש, א, ירושלים תשכ"ג, עמ' קע). הוא התייחס בדבריו לרמברנדט או לגבי ציירים גדולים אחרים שאינם יהודים. על ציירים אלו לא חל איסור יצירת פסל ותמונה. כיצד אם כן צריכים לנהוג אמנים יהודים? באיגרתו לבית הספר לאמנות "בצלאל" כותב הרב קוק:

אחד מסימני התחיה המובהקים היא הפעולה הנכבדה העומדת לצאת מאגודתכם הנכבדה: תחיית האומנות והיופי העברי בארץ-ישראל. מלבב המחזה ומרהיב לראות את אחינו רבי הכשרון, גאוני היופי והאמנות [...] ורוח מרום נשא אותם להביאם ירושלימה... להיות בקרבה לכבוד ולתפארת, גם לברכה ולתועלת.

הרב קוק התייחס להקמת בית הספר בצלאל ברוח חיובית, אך בהמשך האיגרת הסתייג מעט, וכתב:

בימין דוחה ושמאל מקרבת, "לא תעשוני אתי אלוהי כסף, ואלוהי זהב לא תעשו לכם", "לא תעשה לך פסל" [...] מעבר מזה, "ראו קרא ה' בשם בצלאל בן אורי [...] וימלא אותו רוח אלוקים, בחכמה בתבונה ובדעת כל מלאכה, ולחשוב מחשבות לעשות בזהב ובכסף ובנחושת [...] בכל מלאכת מחשבת".

לדברי הרב קוק גם בתורה קיים יחס מעורב לאמנות – בימין דוחה ובשמאל מקרבת. כיצד אם כן יש לנהוג? בהמשך האיגרת התייחס לכך הרב בציינו:

גם אחרי הנצחון הגדול, שנצחה היהדות כמעט את האלילות [...] השאירה לה כנסת ישראל קו אחד לאות עולם [...] על פי התורה הכתובה והמסורה [...] כל המרחב בגדול של הנוי וההידור היופי והציור, מותר לישראל. רק קו אחד [...] הנראה לכאורה ארוך הרבה [...] אבל רק מעט הוא פוגם את החרשות ואת האמנות.

כאן הביא הרב קוק את דברי התלמוד הבבלי במסכת ראש השנה (כד ע"ב): "כל הפרצופים מותרים חוץ מפרצוף אדם", והציע לפתור את הבעיה בעזרת אמן עוזר שאינו בן ברית! במקום אחר, בספר תשובותיו "דעת כהן" (סימן סו), בעקבות הר"ן שקבע שברגע שמדובר בציור שטוח ולא בתבליט הרי שיש בו כבר פגם כי אין אנשים שטוחים, פסק הרב: "על פי דין השולחן ערוך היא, שלצייר צורת אדם בצבע על הלוח, והוא הדין לצילום פוטוגרפי, אין איסור מצד הדין".

לעיון נוסף

ספקטור דוד אברהם (עורך), **אמנות במשנת הרב קוק**, ירושלים תשס"א.

צביאל בנימין, "הראייה קוק ויחסו לספרות ולאמנות", בתוך: חיים י' חמיאל (עורך), **באורו**, ירושלים תשמ"ו